

skapade situationen som mer autentisk än den nutida verkligheten. Häri ligger en paradox som av några säkert kan uppfattas som farlig och verklighetsfrämmande, men som också kan ses som ett uttryck för vår mänskliga förmåga att skapa om våra liv, att göra något åt det vi inte är nöjda med.

Ibland är det mer regel än undantag att i en recension uppfatta ett perspektiv eller en fråga som försummad, men eftersom Gustafssons bok behandlar ett i hög grad outforskat fenomen, så är jag personligen mycket nöjd med hennes ambition att säga något allmängiltigt om rollspel utifrån ett fallstudium av just Medeltidsveckan, Sveriges utan jämförelse största medeltidsarrangemang. Om jag ändå ska framhålla en svaghet i boken, är det belysningen av Medeltidsveckan i relation till en pågående kulturarvsdiskussion. En sådan ambition anges i bokens inledning. Studiens fokus ligger, som jag uppfattar det, på en analys av lek och rollspel, hjälpligt insatt i en diskussion om kulturarv som är relevant för avhandlingens tema. Kanske är svagheten kopplad till det faktum, att det långt ifrån är Medeltidsveckan som helhet som analyseras, utan att fokus ligger just på rollspel och lajv, och att den mer ordinära ”kulturarvsvardagen” med folkbildning, turism och kulturpolitik därmed inte ges en självklar plats.

Studier av det här slaget behövs i en tid när diskussionerna går höga om nationella, regionala och lokala identiteter. Den nationella fokuseringen har hunnit komma och gå i perioder, och vi är nu framme i en tid då regioners och lokala platsers betydelse framhävs i historiska sammanhang. Rollspel och inlevelse blir betydelsefulla sätt att uttrycka sitt historieintresse på. Historien visar sig vara på samma gång sedelärande, skrämmande, nyskapande och underhållande.

Bodil Petersson, Lund

Katarzyna Wolanik Boström: *Berättade liv, berättat Polen. En etnologisk studie av hur högutbildade polacker gestaltar identitet och samhälle*. Institutionen för Kultur och Medier. Umeå Universitet 2005. 329 s. English summary. ISBN 91-7305-822-X.

Den dubbla inriktningen på *Berättade liv* och *berättat Polen* i avhandlingens titel, återspeglar det faktum att människors berättelser om sina egna liv samtidigt är gestaltningar av de samhällsliga och historiska sammanhang som omger deras liv. Polen är här både en

ytte ram och en konstruerad verklighet, eller snarare konstruerade verkligheter. Det framgår att de tio personer, vars levnadsberättelser har analyserats, uppfattar olika perioder i samhällets dramatiska historia på delvis skilda sätt. Detta är knappast förvånande, men inte desto mindre ett skäl till att avhandlingen kan läsas med stor nyfikenhet av den som är intresserad av förhållandet mellan en f.d. öststats samhällsomvandling och enskilda medborgares förståelse av sig själva och sin omvärld.

Avhandlingens syfte är att analysera hur högutbildade polacker i sina levnadsberättelser gestaltar och bearbetar identitet, historia och samhälle. Undersökningen baseras på sammanlagt över ett års fältstudier under perioder 1996–98 i Polen. Vid sidan om studier av medier och annat tryckt material bygger avhandlingen främst på inspelade intervjuer. Tio personers levnadsberättelser analyseras. De flesta av dem har intervjuats flera gånger och det råder inget tvivel om att avhandlingen är ambitiöst genomförd, såväl empiriskt som teoretiskt och metodologiskt. Men att Katarzyna Wolanik Boström själv är uppvuxen i Polen – hon kom till Sverige som 22-åring 1989 – har också stor betydelse för hennes förmåga att tolka och översätta informanternas berättelser för svenska läsare.

Polens historia är komplex och det skadar kanske inte att den mer oinvidige läsaren anlitar ett historiskt-politiskt kartverk för att lägga ockupationer, regimskiften och förskjutningar av territorialgränser på plats. Åtminstone hade jag glädje av kartbladen även efter att ha läst avhandlingens korta introduktion av Polens historia (s. 47 f.). Läsaren får reda på att Polen uppstod som suverän stat på 960-talet och hade en guldålder under 1500-talet med storskalig spannmålsproduktion, blomstrande litteratur och stormaktsdrömmar; att Polen ombildades från kungadöme till Polska Adliga Republiken 1569 och att stormaktsdrömmarna ersattes av inre splittring och utrikespolitiska misstag som kulminerade under 1700-talet. Den besuttna adeln förlorade stora delar av sina rikedomar under en regeringsperiod vars intressekonflikter är bakgrunden till att ”polsk riksdag” lever kvar som metafor.

Det är någonstans här som historien börjar sätta tydliga spår i avhandlingen. Läsaren möter några av den omfattande polska adelns avlägsna ättlingar, som under senare regimer har blivit alltmer vingklippta. Betydelse har också att Polen, som man säger, försvann från Europakartan i slutet av 1700-talet och existerade i 123 år bara som en kulturell och språklig gemenskap. Polen ”återuppstod” som nationalstat först 1918, efter första

världskrigets slut. Denna Andra Republik, refererar vissa informanter i studien till som det ”riktiga Polen”, då man satsade på intelligention som fick inflytande över samhällsutvecklingen. Mellankrigstiden beskrivs av dessa personer gärna med ett romantisk-patriotiskt perspektiv, inte sällan med den forne fältmarskalken Józef Piłsudski som en landsfader och kultfigur.

Ännu tydliga spår i avhandlingen går tillbaka på den kommunistiska era som tog vid efter andra världskriget, en kommunism som inte var resultatet av en folklig omvälvning utan av Röda armén. Den senaste historien, som vi alla minns, arbetarstrejkerna på 1980-talet, bildandet av Solidaritetsrörelsen och proklamationen av undantagstillstånd, har författaren – vad jag förstår – kunnat följa på nära håll under sin uppväxt, erfarenheter som hon dock väljer att inte behandla. Den period som fokuseras i avhandlingen är den övergångsperiod eller transformation, som inleddes med Berlinmurens fall och de s.k. rundabordsamtalen i Polen 6 februari–5 april 1989.

Det är denna senaste period i landets historia som har resulterat i avhandlingens ursprungliga fråga: Vilken betydelse för människorna i Polen hade transformationen av samhället från socialism till en demokrati och marknadsekonomi? Denna fråga har elaborerats i syftesformuleringen om *att analysera hur högutbildade polacker i sina levnadsberättelser gestaltar och bearbetar identitet, historia och samhälle*. Det vida syftet verkar ha motverkat förenklingar och reduceringar av ämnets komplexitet. Men jag tror att en spetsigare problemställning skulle ha kunnat ge avhandlingen ett skarpare fokus.

Av syftet sluter jag mig till att detta bygger på ett grundantagande om att människors konstruktioner av sina identiteter är förbundna med historien, eller rättare sagt den kulturella konstruktionen av historien, som vi brukar kalla för ”historien”. Denna förbindelse kan man se från två håll, både från enskilda människors och grupper synvinklar och från den officiella historieskrivningens perspektiv. Med andra ord kan man fråga sig hur enskilda människor och grupper förbinder sin självförståelse, sin egen verklighet, med sina tolkningar av historien. Men man kan också vända på perspektivet och fråga sig hur den officiella historieskrivningen gestaltat medborgarnas identiteter i olika avseenden, t.ex. i etniskt, religiöst eller politiskt avseende. Avhandlingen ger exempel på hur dessa perspektiv på egna och tillskrivna identiteter många gånger har krockat med varandra.

Avhandlingens främsta empiriska bas, de tio personernas levnadsberättelser, har åstadkommit genom levnadshistoriska intervjuer. Intervjuerna har utformats med ett arbete av lingvisten Charlotte Linde som förebild. Lindes bok från 1993, *Life Stories: The creation of coherence*, framstår för övrigt som en av avhandlingens viktigaste referenser. Men det är gott om andra. Wolanik Boström placerar sin studie i den s.k. narrativa färan av biografisk forskning, och tycks med detta vilja säga att hennes kunskapsmål främst är att få insikter om hur hennes informanter gestaltar historien, hur de själva konstruerar den verklighet de lever i eller uppfattar som sitt förflutna.

Hur har hon då gått tillväga för att analysera intervjuerna med fem kvinnor och fem män, samtal som totalt sett genererat 750 sidor transkriberad text? I sina transkript har hon letat efter teman som varit viktiga för intervjupersonerna, men också intresserat sig för i vad mån enskilda berättelser varit koherenta eller motsäggelsefulla. Ett centralt grepp har varit att avlyssna och avläsa berättarnas förhållningssätt och perspektiv i sina framställningar. Deras förhållningssätt, t.ex. att tala med bitterhet, med stolthet, vara ursäktande osv., refereras till i termer av modus. Detta begrepp är flitigt använt och fungerar bra i analysen. Ordet perspektiv syftar i avhandlingen på hur intervjupersonerna förhåller sig till en sorts kollektiva berättelser som benämns ”kulturella” eller ”offentliga berättelser”. Ett annat ord som återkommer väldigt ofta är paradigm. Paradigmatiska berättelser syftar på en sorts ideala eller kraftfulla berättelser som tar människor i besittning eller som människor själva förhåller sig aktivt till i sitt eget berättande.

Vid sidan om de idéer och analytiska grepp som hämtas från narrativforskningen använder författaren också delar av Pierre Bourdieus begreppsgalleri i sin analys. Med viss reservation eller nästan lite apologiskt (för att ange ett modus) lånar hon dessa begrepp av den ansedde tänkaren. Men jag tycker inte att det behövs några ursäkter. Begreppen fungerar väl i skildringarna av hur olika former av litteratur har blivit erkända eller förbjudits; hur distinktioner gjorts mellan politiskt korrekta och misshagliga personer; hur människors skiftande dispositioner går tillbaka på sociala och politiska tillhörigheter och annat som iakttagits i materialet. Det är också spännande att fundera över hur berättelser, som är verksamma på olika nivåer, formar vad som i avhandlingen kallas narrativt skapade habitus (s. 27).

Efter inledningen innehåller avhandlingen fem rejält långa kapitel och ett desto kortare slutkapitel. Kapitel-

indelningen är strukturerad med utgångspunkt i fem ämnen som de levnadshistoriska intervjuerna har kretsats kring: familjehistoria, barndom, utbildning, yrkeskarriär och erfarenheter av parrelationer. I varje kapitel figurerar flertalet av intervjupersonerna, vilket gör att man kan lockas att läsa avhandlingen både på längden och på tvären. På tvären, i varje enskilt kapitel med avslutande diskussionsavsnitt, framträder de olika tematiseringarna som analysen av levnadsberättelserna resulterat i. Längs avhandlingen återkommer de tio levnadsberättelserna som skapats under de livshistoriska intervjuerna. Dock synliggörs inte levnadsberättelsernas hela förlopp eller i vad mån varje levnadsberättelse baseras på en eller flera intervjuer. Läsaren får inte veta var i berättelserna de korta citaten är hämtade eller i vad mån de refererade avsnitten ingår i längre intriger, hur enskilda sekvenser kan relateras till berättelsens form. Ytterst väcker denna otydlighet en grundläggande fråga om hur berättelsernas form, stil och mening har analyserats som en enhet.

Ämnet för andra kapitlet är den egna familje- och släkthistorien, som visat sig vara ett hett ämne för alla intervjupersoner. De tar sina familje- och släktberättelser i anspråk och berättelserna tar dem i besittning, varvid den egna familjens berättelser om sig själv fungerar som ett slags (narrativ) socialisation. Men medlemmarna kan också förhålla sig kritiskt till den egna familjens repertoar. Då en person anammar en berättartradition tillägnar hon sig en narrativ identitet, som är ytterligare en återkommande nyckelterm i avhandlingen. Kapitlet är organiserat i två delar som baseras på intervjupersonernas olika värderingar och förhållningssätt då de väver samman den egna familjens historia med samhällets historia. I kapitlets första del analyseras berättelser där familjeöden flätas samman med den s.k. romantisk-politiska historieversionen. Här skapas en sorts bekräftande berättelser för den egna identiteten.

I den andra delen presenteras berättelser som ifrågasätter den officiella historieskrivningen. Berättelserna gestaltar en dramatisk verklighet: påtvingade förflyttningar till okända platser, fängslanden, försvinnanden, förluster av liv, mark och egendom under olika perioder. Men jämförelsen av olika personers berättelser om familj och släkt avspeglar också att en och samma historiska period värderas olika. En och samma period har såväl genererat vinnare som förlorare; här figurerar både människor som hyllats med medaljer och andra som fått leva i misär.

Avhandlingens tredje kapitel behandlar intervjupersonernas berättelser om sin barndom. I detta som i de

flesta övriga kapitel analyseras ett antal intervjupersoners berättelser i flera omgångar. Den första omgångens analys tar fasta på intervjupersonernas narrativa strategier i deras framställningar av den egna barndomen. Analysen baseras på en psykologisk modell för självbiografiska berättelser som avtäckar fyra typer av storylines. Ur samma material härleds också hur var och en av intervjupersonerna värderar sin barndom. En slutsats är att de laborerar med flera, ibland motsägelsefulla, utvärderingsmallar som svarar mot olika offentliga paradigmer på skilda områden.

Sju analyserade berättelser fördelar sig i två grupper. Så ser också hela avhandlingens struktur ut. Tematiska delar av levnadsberättelserna bryts ut, analyseras och sorteras i olika grupper. Den första gruppens berättelser i tredje kapitlet gestaltar hur en lycklig barndom/familj på ett oväntat och ovälkommet sätt berörs av den tidigare regimen politik. Här finns bl.a. Hieronims berättelse om hans idylliska barndom i Vilniusområdet, den hembygd som familjen tvingades lämna efter andra världskriget för att istället bosätta sig på en främmande ort i västra Polen. Här finns också avhandlingens författarens berättelse som jag dras med av och som gör att jag inte alltid har glasklart för mig vems orden är, hennes eller Hieronims.

I referatets form återges ett kärt barndomsminne som Hieronim berättat om. Det var slädfärder med häst vid jul till morföräldrarnas hem. Han låg nerbäddad i en varm skinnfäll och tittade på stjärnhimlen och de snötyngda ädelgranarna som svepte förbi, medan hästens bjällror klingade "kling, kling, kling..." i den tysta natten (s. 86). Vid det laget är jag helt i händerna på avhandlingens författare. Och hon fortsätter sitt referat: "De lyckliga hågkomsterna följs av en dunkel föräning då olycksbådande storpolitiska omvälvningar skär in i barndomen. En vintermorgon 1944 råkar den lille pojken i halvslummer höra ett viskat samtal morföräldrarna emellan, att hans pappa och några släktingar skickats till Sibirien. Strax efter krigsslutet bestämmer sig den återstående familjen att i rädslan för förryskning flytta från Vilniusområdet till västra Polen" (s. 87).

Skildringen intensifieras av laddade metaforer. Bilden av de glada slädfärderna till morföräldrarnas hem vid julhelgerna har återklang i många skildringar av uppslupna slädfärder i det gamla goda (adliga) Polen, vilket i berättelsen ställs mot förlusten av hemmet i Vilnius och färden till det okända västra Polen. I skildringen av dessa två färder avläser Wolanik Boström två diame-tralt olika stämningsslägen, den första i ett känsloläge av

lycksalighet och trygghet, medan den andra förmedlar avgrund och förtvivlan. I den här berättelsen finner jag ett av de tydligare exemplen på hur narrativ form, stil och mening analyseras som en enhet. Tolkningen når djupt och övertygar.

Den andra gruppens tre berättelser är inte lika dramatiska men handlar om människors ständiga motstånd mot politiska övergrepp och försvar av den egna integriteten. Jag fastnar för Teresas berättelse om sin mor som uppfann olika sätt att demonstrera sin motvilja mot Folkrepublikens gängse ideal. Hon avvek medvetet i sitt beteende, med sina förfinade vanor och eleganta klädstil, och hennes sätt att leva sitt liv framstår i berättelsen som ett pregnant exempel på motståndets estetik.

I kapitel fyra förflyttas analysen av levnadsberättelserna till intervjupersonernas berättelser om utbildning. Här konstateras att de mest intensiva berättelserna varit sådana där berättarna gestaltat sin egen handlingskraft i en hårt reglerad skolvärld, ofta i berättelser med tydliga poänger. Men i övrigt är kapitlet organiserat i fyra delar som redovisar en tematisk genomgång av materialet. I första delen ger intervjupersonerna exempel på hur de försvarat och skapat frizoner i skydd mot skolvärldens förtryckande regelverk och försök att likrikta eleverna. Den andra delen innehåller minnesberättelser om skolans medverkan i enpartistatens programmatiska medborgarfostran. Det tredje avsnittet beskriver förhållandet mellan formella och mer informella hierarkier i samhället och skolvärlden. Fjärde avsnittet, slutligen, ger exempel på inskolningar i mer allmänna former. Här finns en kvinnas beskrivning av sitt medvetna försök att gå, sitta och stå på ett mer ”kvinnligt” sätt, att öva sig inför kamrater som publik i att glida fram på cat walk-manér. Beskrivningen framstår i komisk kontrast till en tidigare återgiven skildring av hennes ”socialistiska barndom” med partitrogna föräldrar och gestaltningen av sin definitivt flärdfria mor som bar ”varma och rejäla trosor” och ”bh av pansar” (s. 112). I denna och andra skildringar kommenteras löpande iakttagelser av samhällets och informanternas attityder till genus och (indirekt till) sexualitet, men utan att ställas i centrum för analys.

Avhandlingens femte kapitel behandlar levnadsberättelsernas avsnitt om yrkeskarriär och arbetsliv. Detta tema gör att berättelserna berör – inte bara händelser i det förflutna – utan också i hög grad händelser och omständigheter i intervjupersonernas eget nu. Frågor om karriärbanor och utebliven prestige är centrala teman. I analysen kombineras begrepp hämtade från flera sammanhang, bl.a. begreppet paradigmatiske berättelse som

förklaras vara ”en tänkt representation av den *ideala bannan* inom en institution, en yrkeskår eller ett (skugg)fält – personerna orienterar sig mot” (s. 180).

Andra tillämpade begrepp är Bourdieus *fält*, *kapital* och *distinktion*. Fält-begreppet har Bourdieu använt för att beskriva ett område, t.ex. litteratur eller vetenskap, som existerar genom att ett antal specialiserade agenter och institutioner strider om vad som ska räknas som god litteratur, god vetenskap osv. Fält i denna mening karaktäriseras vanligen av erkända värdehierarkier och hög grad av autonomi gentemot andra fält i omvärlden. En viktig iakttagelse i Folkrepublikens Polen är att autonomi i dessa fält varit starkt reducerad. Ett skäl var att partiet och censuren begränsade vad en författare fick publicera. Men istället existerade underjordisk litteratur. Wolanik Boström kallar den typen av fält för skuggfält och framhåller att dessa haft sina egna kapital-, distinktions- och legitimitetsspel. Detta kan säkert kännas igen från andra totalitära samhällen.

Sjätte kapitlet, som är avhandlingens sista empiriska kapitel, behandlar fem personers berättelser om kärleksrelationer och samlevnad. Begreppet narrativ identitet står i centrum i detta kapitel, men har också varit centralt i tidigare kapitel. Till formen skiljer sig kapitlet från de övriga. Dispositionen är inte tematisk, utan kronologiskt ordnad med fem personers berättelser redovisade en efter en. Med denna enklare organisation av texten känns det lättare att lära känna de figurerande personerna och jag funderar en stund över om det hade varit bättre ur den synpunkten att placera detta kapitel direkt efter det första. Men det är ju inte förbjudet att börja läsa bakifrån. Möjligen motverkar det knappa fem sidor långa slutkapitlet detta ”oskick”. Slutkapitlet gav mig inte så mycket. De mer omfattande slutdiskussionerna efter varje empiriskt kapitel gör avhandlingen större rättvisa.

Mitt sammanfattande omdöme är att avhandlingen ger ett viktigt kunskapsbidrag om vad samhällsförändringen i kölvattnet efter murens fall kan innebära för enskilda medborgare i Polen. Projektets upplägg, att basera undersökningen på livshistoriska intervjuer och analysera de levnadsberättelser som därvid skapas är nyckeln till studiens resultat. Den har gett inblickar i hur minnen och erfarenheter gestaltas. Studien ger också viktiga insikter om hur samhällstransformationer kan återverka på människors identitetsskapande. Men mitt starkaste intryck är att den ger så nyanserade inblickar i betydelsen av de skilda världar människor lever i för deras tolkningar av det polska samhällets historiska förflutna och dagens politiska verklighet.

Till avhandlingens svaga sida hör enligt min mening att de (ambitiösa) metodiska och analytiska ansatserna inte i tillräckligt hög grad har renodlats. Jag syftar huvudsakligen på hur analysen av berättelserna har genomförts. Jag skulle önska ett tydligare grepp om hur berättelsernas form, stil och mening har analyserats som en enhet. Delvis skymms denna analys av att berättelserna inte behandlas som helheter i den redovisade analysen, att deras form eller struktur inte synliggörs för läsaren. Men mitt sammanfattande omdöme kvarstår. Avhandlingen ger ett viktigt och nyanserat kunskapsbidrag som jag tycker borde ha stor relevans för många av de processer som enskilda människor erfar i ett föränderligt Europa.

Georg Drakos, Stockholm

Patrik Lundell: *Pressen i provinsen. Från medborgerliga samtal till modern opinionsbildning 1750–1850*. Nordic Academic Press, Lund 2002. 384 s., ill. English summary. ISBN 91-89116-45-3.

I sin avhandling *Pressen i provinsen. Från medborgerliga samtal till modern opinionsbildning 1750–1850* beskriver idé- och lärdomsforskaren Patrik Lundell den moderna pressens genombrott som en mer komplicerad historia än man tidigare antagit. I stället för att utgå från ett riksperspektiv, vilket är vanligt i idéhistoriska studier, har han anlagt ett regionalt perspektiv. Vissa mönster och tendenser syns tydligare om man lämnar huvudstadens många tidningar och tidskrifter och i stället koncentrerar sig på provinsens vid denna tid relativt sett färre tidningar. Den provins som sätts under luppen i avhandlingen är Östergötland, där städerna Linköping och Norrköping är tacksamma att studera såsom varande varandras kontraster.

Pressen i provinsen bygger på ett omfattande källmaterial, där bl.a. *Norrköpings (Weko-)Tidningar* (grundad 1758, ”mormor” gemenligen kallad) och *Linköpings Bladet* intar några av de centrala rollerna. Men även andra tidningar kastar nytt ljus över och nyanserar bilden av de tidningar och de Stockholmsredaktörer, som ofta lyfts fram som ett slags pressens hjältar i huvudstaden.

I avhandlingen står inte de studerade tidningarnas idéinnehåll i centrum för intresset utan snarare de villkor och principer efter vilka tidningsinnehållet gestaltades. Det handlar således om vilka som producerade tidningarnas innehåll, utifrån vilka premisser och varför.

I avhandlingen studeras praktiker och föreställningar om hur idéer spreds och kommunicerades (s. 8). ”*Pressen i provinsen* gör anspråk på att säga något väsentligt om samtidens förståelse av tidningslitteraturens struktur och syfte liksom om den publicistiska praktiken, i första hand i Östergötland, från mitten av 1700-talet till och med den moderna pressens genombrott under 1800-talets förra hälft.” Sålunda formulerar sig Lundell i inledningen (s. 14), för att sedan raskt i tre punkter sammanfatta studiens viktigaste resultat, vilka anses vara giltiga även utanför Östergötland. Varför han gör det redan i inledningen står inte helt klart. Det kan förvisso vara pedagogiskt, även om ett ”spänningsmoment” försvinner när läsaren får huvudresultaten presenterade redan inledningsvis. Det innebär också ofrånkomligen vissa upprepningar, inte minst när man kommer till avslutningskapitlet.

I sin studie kommer Lundell bl.a. fram till att det under 1700-talet fanns ett ideal för hur de allmänna tidningarna skulle fungera. Idealet innefattade föreställningar om en fri och öppen åsiktskonkurrens, något som vanligen brukar associeras med den liberala pressen under första delen av 1800-talet. Under 1700-talet dominerade emellertid en medborgerlig tidningslitteratur, vilket innebar att tidningsutgivarna ansåg sig ha en skyldighet att införa insänt material, då de betraktade tidningarna som en del av det offentliga samtalet. Tidningarna skulle således inte spegla eller representera särskilda åsikter eller fraktioner utan i stället vara ett samtal till samhällets fromma. Kommunikationen medborgarna emellan skulle med sanningens hjälp befördra det allmänna bästa. Detta ideal omsattes också i publicistisk praktik.

Lundell framhåller vidare att den moderna pressens födelse inte skedde över en natt utan fastmera var en utdragen process som påbörjades i början av 1800-talet, då redaktören blev alltmer enväldig och bestämde vad som skulle införas. Tidningens innehåll kom härigenom i allt högre utsträckning att förknippas med utgivaren. Denna utveckling kan beskrivas som en professionaliseringsprocess, men var tillika en marginalisering av den medborgerliga tidningslitteraturen. Det var inte längre självklart att det insända materialet från läsarna publicerades. I stället etablerades successivt den moderna opinionsbildande pressen. Den medborgerliga tidningslitteraturen var emellertid seglivad och ute i provinsen fanns reminiscenser av den ännu i mitten av 1800-talet.

Det, enligt författarens egen uppfattning, mest överraskande av studiens resultat är att de falanger som